

Prostko-Prostyński, Jan

Alimericus Anticaesar (Teodoryk Wielki) w "Historii Kościoła" Pseudo-Zachariasza Retora

---

Studia Źródłoznawcze 34, 15-28

1993

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan PROSTKO-PROSTYŃSKI

Alimericus Anticaesar (Teodoryk Wielki) w *Historii Kościoła* Pseudo-Zachariasza Retora

Kronika znana w historiografii pod nazwą *Historii Kościoła* Pseudo-Zachariasza Retora¹ jest zredagowaną w 568/569 r.² obszerną, syryjskojęzyczną kompilacją³, powstałą być może w mezopotamskiej (podówczas bizantyjskiej) Amidzie⁴. Wykorzystujący ją później XII-wieczni historycy syryjscy Dionizy Bar Salibi i Michał Syryjski omyłkowo przypisali jej autorstwo Zachariaszowi Retorowi, biskupowi armeńskiej Meliteny⁵, co powtarzali jeszcze uczeni kardynałowie Joseph Simonius Assemanus i Angelo Mai. Pomyłka średniowiecznych dziejopisów miała jednak pewne uzasadnienie, gdyż Zachariasz Retor (albo Scholastyk) — postać skądinąd dobrze nam znana⁶ — za panowania Anastazjusza I (491–518)

¹ Wydanie krytyczne: *Historia ecclesiastica Zachariae Rhetorii vulgo adscripta* edidit E. W. Brooks, fasc. I (*Corpus scriptorum christianorum orientaliū. Scriptores syri, series tertia, tomus V, textus*), Parisiis 1919 i część druga, *Historia ecclesiastica Zachariae Rhetorii vulgo adscripta* edidit W. Brooks, fasc. II. *Accedit fragmentum historiae ecclesiasticae Dionysii Telmahrensii* (*Corpus scriptorum christianorum orientaliū. Scriptores syri, series tertia, tomus VI, textus*), Parisiis 1921. Jedynym kompletnym przekładem jest przekład na język łaciński: *Historia ecclesiastica Zachariae Rhetorii vulgo adscripta. Interpretatus est E. W. Brooks, fasc. I* (*Corpus scriptorum christianorum orientaliū. Scriptores syri, series tertia, tomus V, versio*), Lovanii 1924 = *Corpus scriptorum christianorum orientaliū tomus 87, Scriptores syri, series tertia, vol. 41, Louvain 1967* (przedruk anastatyczny) i część druga, *Historia ecclesiastica Zachariae Rhetorii vulgo adscripta. Interpretatus est E. W. Brooks, fasc. II. Accedit fragmentum historiae ecclesiasticae Dionysii Telmahrensii* (*Corpus scriptorum christianorum orientaliū. Scriptores syri, series tertia, tomus VI, versio*), Lovanii 1924 = *Corpus scriptorum christianorum orientaliū tomus 88, Scriptores syri, series tertia, vol. 42, Louvain 1965* (przedruk anastatyczny). Wszystkie istotniejsze fragmenty kroniki (choć zdajemy sobie sprawę z względności tego sformułowania) zawierają powszechnie używane przez badaczy przekłady: *Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Übersetzung herausgegeben von K. Ahrens-G. Krüger* (*Scriptores sacri et profani auspiciis et munificentia serenissimorum nutriorum almae matris Ienensis, fasc. III*), Leipzig 1899 i *The Syriac Chronicle Known as that of Zachariah of Mitylene. Translated into English by F. J. Hamilton and E. W. Brooks*, London 1899.

² G. Krüger, *Einleitung*, w: *Die sogenannte Kirchengeschichte*, s. XVI; E. W. Brooks, *Introduction*, w: *The Syriac Chronicle*, s. 5. Tego zdania jest też M. A. Kugener, *La compilation historique de Pseudo-Zacharie le Rhéteur*, *Revue de l'Orient chrétien*, 5 (1900), s. 201–214, 461–480 (praca dla mnie niedostępna). Pogląd wydawców oparty na podanej w I i I 3 dacie — 880 r. według ery „Greków” (Seleucydów) — jest całkowicie zasadny i nie rozumiem, dlaczego np. K. Czeglédy, *Bemerkungen zur Geschichte der Chazaren*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XIII* (1961) z. 3, s. 242 i H. Łowmiański, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e., t. II*, Warszawa 1964, s. 347 operują datą 559 r.

³ Mianem języka syryjskiego określa się w nauce wschodnioaramejski dialekt północnej Mezopotamii — A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur mit Ausschluss der christlich — palästinensischen Texte*, Bonn 1922, s. 1 (reprint Berlin [-West] 1968).

⁴ Tak się sądzi w literaturze naukowej: A. Baumstark, o. c., 184; Н. В. Пигулевская, *Культура сирийцев в средние века*, Москва 1979, s. 226 przyp. 186 (z podaniem niewłaściwej strony przy odwołaniu się do pracy Antona Baumstarka). G. Krüger, *Einleitung*, s. XVII przypuszczał, że autor pochodził „aus dem Joanneskloster” w Amidzie.

⁵ E. W. Brooks, *Praefatio*, w: *Historia ecclesiastica, fasc. I (versio)*, s. I.

⁶ G. Krüger, *Einleitung*, s. XX nn.; W. von Christ's *Geschichte der griechischen Literatur unter Mitwirkung von O. Stählin*, bearb. von W. Schmid. Zweiter Teil: *Die nachklassische Periode der griechischen Literatur, zweite Hälfte — von 100 bis 530 nach Christus* (*Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft hrsg. I. Müller, VII*), München 1913, s. 841, 1238 (z błędną konstatacją jakoby będąca obiektem naszego zainteresowania jego kronika powstała najpierw w języku syryjskim).

istotnie napisał (po grecku) nie zachowaną w całości *Historię Kościoła* obejmującą lata 449–491 (pomyślaną jako kontynuacja dzieła Sokratesa Scholastyka), która w tłumaczeniu syryjskim została obszernie włączona do naszej kompilacji (ks. III–VI). Ale — jak to wykazał w swej rozprawie doktorskiej znany później orientalista J. P. N. Land⁷ — Zachariasz Retor dziejopis nie miał nic wspólnego z Zachariaszem Retorem biskupem Meliteny i w rzeczywistości był on metropolitą małoazjatyckiej Mityleny. Jednakowoż zmarły przed 553 r. metropolita może być uważany za autora czterech tylko ksiąg kompilacji (III–VI)⁸, natomiast redaktorem całości był jakiś anonimowy historyk identyfikowany najchętniej z mnichem z Amidy⁹, a w każdym razie dobrze znający język grecki syryjski monofizyta, na co wskazuje kompetentny przekład wspomnianej już *Historii Zachariasza Retora*¹⁰ i liczne greczyzmy w dalszych partiach tekstu.

Pozostałe źródła kroniki nie zostały dokładniej rozpoznane¹¹. G. Krüger, któremu zawdzięczamy podstawowe uwagi w tej sprawie, potrafił wskazać jedynie na wykorzystanie w niej księgozbioru pewnego administratora (Hausmeister) dóbr kościelnych o nazwisku Mārā Bar Konstant, współcześnie zgromadzonego podczas pobytu tegoż w egipskiej Aleksandrii, i biblioteki biskupów Reš'ainā, z której imiennie można tylko wskazać syryjski przekład księgi Genesis¹². W tej sytuacji trudne zadanie zbadania źródeł tej kompilacji czeka jeszcze na swego badacza. Nasze jest znacznie skromniejsze i z jednej strony polega na ustaleniu, z jakiego źródła (źródeł) trafiły do kroniki wiadomości odnoszące się do głośnego króla Ostrogotów Teodoryka Wielkiego, a z drugiej co oznacza raz jeden tylko użyte w stosunku do Teodoryka określenie *Anticaesar*. Ten zagadkowy termin, o ile mi wiadomo, zwrócił jedynie uwagę włoskiego mediewisty Paolo Lammy, który bez wchodzenia w głębszą analizę uznał, iż znaczy on tyle co antycesarz (*un imperatore ribelle*)¹³.

Punktem wyjścia do dyskusji jest następujący tekst:

ed. E. W. Brooks, VII 12, 31 nn., s. 38 n.

<p><i>Alimericus enim Anticaesar ibi factus erat, et in tractu occidentali ab Anastasio defecerat, et ipse regnum Romae tenebat; et vir fuit bellicosus, et populum Italiae suis diebus a barbaris et Gothis multum</i></p>	<p><i>Alimericus był tam [w Rzymie] ustanowiony Anticaesar(em) i na obszarze zachodnim buntował się przeciw Anastazjuszowi i sam dzierżył królestwo Rzymu. Był to mąż wojowniczy i w swoich dniach</i></p>
---	--

⁷ J. P. N. Land, Joannes Bischof von Ephesus, der erste syrische Kirchenhistoriker. Einleitende Studien, Leyden 1856, s. 35 nn.

⁸ E. W. Brooks, Introduction, s. 2; G. Krüger, Einleitung, s. XX.

⁹ Zob. przyp. 4.

¹⁰ Bardzo wysoko ocenił go autorytet orientalistyczny tej miary co Theodor Nöldeke, Literarisches Centralblatt für Deutschland 6 (1897) col. 3 (rec. pracy F. Naua): Wir müssen dem Sammler das gute Zeugnis geben, dass er weniger pedantisch übersetzt, als seine meisten Volks- und Glaubensgenossen. Zwar zeigen sich auch in seiner Sprache genug Spuren engsten Anschlusses an das Griechische, aber doch zwingt er selten seine Muttersprache so gewaltsam in griechische Ausdruckweise hinein, wie wir das von syrischen Übersetzern nur zu gut kennen. O licznych w języku syryjskim zapożyczeniach z greckiego zob. A. Schall, Studien über griechische Fremdwörter im Syrischen, München 1960 i rec. tej książki napisaną przez anonimowego autora w dziele F. Altheim — R. Stiehl, Die Araber in der Alten Welt, I. Bis zum Beginn der Kaiserzeit mit Beiträgen von, Berlin [—West] 1964, s. 608–617.

¹¹ W zgodzie z panującą w literaturze przedmiotu opinią nie sędzę, ażeby Pseudo-Zachariasz Retor korzystał z kroniki Jana z Efezu (odpowiednią analizę przeprowadził F. Nau, Analyse de la seconde partie inédite d'Histoire Ecclésiastique de Jean d'Asie, patriarche jacobite de Constantinople, Revue de l'Orient chrétien 2 (1897) s. 455–493 dowodzący sytuacji odwrotnej). Z ustaleniami F. Naua, przyjętymi zresztą powszechnie w nauce, polemizował bardzo zdecydowanie z początku E. W. Brooks, Introduction, s. 4 nn. Ale nie udało się mu znaleźć rozstrzygających argumentów i w swoim ponownym wydaniu kompilacji w CSCO poważnie zmodyfikował dawniejsze stanowisko pisząc: *Relatio* (scil. Ps.-Zach. Ret.) *cum Johanne Ephesino obscura est* - Praefatio, s. III. W związku z powyższym nie biorę pod uwagę w dalszych wywodach znajdującej się tam wzmianki o Alimericusie zob. tu H. G. Kleyn, Bijdrage tot de Kerkgeschiedenis van het Oosten gedurende de zesde eeuw door..., Overgedrukt uit den „Feestbundel aan Prof. M. J. de Goeje”, Utrecht 1891, s. 7.

¹² G. Krüger, Einleitung, s. XVII n.

¹³ P. Lammy, Recenti studi su Teoderico, Convivium 1 (1951) s. 305 i przyp. 2; por. idem, Teoderico, Brescia 1950, motto i s. 61, 144; idem, Teoderico nella storiografia bizantina, Studi romagnoli 3 (1952) s. 91 n. i przyp. 5 (artykuł przedrukowany następnie w idem, Oriente e Occidente nell'alto medioevo. Studi storici sulle due civiltà, Padova 1968).

adiuuit et servavit, et Romam urbem suam multum stabilivit et aedificavit et ei προνομία dedit. Verumtamen diphysita fuit ab haeresi Arii conversus.

ludowi Italii wielce służył, a przeciw barbarzyńcom i Gotom ogromnie mu pomógł. W Rzymie, swoim mieście, wiele budował i umocnił; nadał mu także προνομία. Ale był to duofizyta nawrócony z herezji Ariusza.¹⁴

ed. E. W. Brooks — F. J. Hamilton, VII 12, s. 184.

(And the reason of this exception was) that Alimeric was the anti — Caesar there, and he had rebelled against Anastasius in the Western region, and he held the kingdom in Rome. And he was a warlike man; and in his day rendered great service to the people of Italy, by delivering them from the barbarians and Goths. And he also conferred many benefits upon his city, Rome, erecting buildings and granting privileges. However, he was a Diphysite, having been converted from the heresy of Arius.

(Powodem tego wyjątku było to¹⁵), że Alimeric był tam anti- Caesar(em), zbuntował się na obszarze Zachodu przeciw Anastazjuszowi i miał królestwo w Rzymie. Był on człowiekiem wojowniczym i w swoich dniach wyświadczył mieszkańcom Italii wielką usługę poprzez oswobodzenie ich od barbarzyńców i Gotów. Liczne dobrodziejstwa wyświadczył również dla swego miasta Rzymu fundując budowlę i przyznając przywileje. Jednakże był on duofizytą nawróconym z herezji Ariusza.

ed. K. Ahrens — G. Krüger, VII 12, 3 nn., s. 136.

Denn Amalarich (?) war dort Mitkaiser (ἀντικαισαρ), empörte sich in der Westgegend gegen Anastas und besass die Herrschaft zu Rom; er war ein kriegerischer Mann und half dem Volke von Italien in seinen Tagen kräftig gegen die Barbaren und Goten, schonte es und hob¹⁶ seine Stadt Rom durch vielerlei, baute sie aus und gab ihr ein Vorrecht (προνομία). Jedoch war er ein Dyophysit, der sich von der Häresie des Areios abgewandt hatte.

Ponieważ Amalaryk (?) był tam współcesarzem (ἀντικαισαρ) buntował się na terytorium Zachodu przeciw Anastazjuszowi i panował w Rzymie. Był on człowiekiem wojowniczym i w swoich dniach mocno pomógł mieszkańcom Italii przeciw Gotom i barbarzyńcom. Upiększył on i podźwignął swoje miasto Rzym wielorako. Rozbudował go i nadał mu przywilej (προνομία). Jednakże był on duofizytą, który odsunął się od herezji Ariusza.

Różnice między wszystkimi trzema tłumaczeniami są następujące. Wydanie Brooks-Hamilton proponowało pierwsze zdanie naszego fragmentu połączyć przyczynowo ze zdaniem bezpośrednio go poprzedzającym (*Consequently the priests were again united in this concord of the faith, with the exception of the see of Rome¹⁷. And the reason of this exception was¹⁸ that Alimeric was the anti-Caesar there*). W ten sposób wyjaśniałoby się, dlaczego do opisu antychalcedońskiego synodu w Tyrze wprowadzono charakterystykę władcy Italii Alimerica.

Ahrens nie szedł jednak tak daleko i nie wiązał bezpośrednio pierwszego zdania naszej charakterystyki ze zdaniem wcześniejszym, a i Brooks nie podtrzymał poprzedniej wersji w swym miarodajnym, opartym na własnym, krytycznym wydaniu tekstu w CSCO, tłumaczeniu łacińskim, co wydaje się przesądzać sprawę na niekorzyść rozpatrywanego wariantu.

¹⁴ Wszystkie polskojęzyczne próby rozumienia zapisów źródłowych pochodzą w tym artykule ode mnie.

¹⁵ W zdaniu bezpośrednio poprzedzającym interesujący nas passus, jest mowa o odmiennym stanowisku papieża wobec postanowień synodu w Tyrze (zob. o nim P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First, 491–518*, Madison, Wisconsin 1939, s. 70), od tego, które zajęli biskupi Wschodu.

¹⁶ Ahrens nie był tutaj pewny swej lekcji — *Die sogenannte Kirchengeschichte*, s. 136 przyp. 1.

¹⁷ Zob. przyp. 15.

¹⁸ Wszelkie podkreślenia pochodzą w tym artykule ode mnie.

Hamilton-Brooks i Brooks nie próbują tłumaczyć syryjskiej transkrypcji greckiego słowa ἀντικαισαρ, natomiast Ahrens proponuje przekład *Mitkaiser*. Poprawność tego tłumaczenia weryfikuję dalej, drogą krytyki wewnętrznej.

W wydaniu Hamiltona-Brooksa mamy *the kingdom in Rome* (*królestwo w Rzymie*), a w tym samym miejscu u Ahrensa jest *die Herrschaft zu Rom* (*panowanie w Rzymie*), podczas gdy Brooks użył wyrażenia *regnum Romae tenebat* (*dzierżył królestwo Rzymu*). Na podstawie przytoczonych tłumaczeń trudno jest rozstrzygnąć, czy zdaniem źródła Alimericus miał królestwo w mieście Rzymie, czy w nim panował, czy też panował nad królestwem Rzymu.

Wydanie Hamilton-Brooks mówi o oswoobodzeniu Italii przez Alimericusa od barbarzyńców i Gotów, pozostałe tłumaczenia mówią o jego wielkiej pomocy Italczykom przeciw Gotom i barbarzyńcom. W wydaniu Brooksa jest mowa o *umocnieniu* (*stabilivit*) miasta Rzymu, zaś Ahrens użył sformułowania *upiększył on i podźwignął swoje miasto Rzym wielorako* (*schonte es und hob¹⁹ seine Stadt Rom durch vielerlei*). Edycja Brooks-Hamilton w ogóle pomija tę sprawę. U Brooksa-Hamiltona jest pluralis *privileges*, a tymczasem u Ahrensa mamy singularis: *ein Vorrecht*. Biorąc za podstawę przekładu słówko *προνομία* poprawna jest translacja Ahrensa. Brooks wstrzymał się w ogóle od przełożenia tego rzeczownika.

Jak widać, zasadniczych różnic, zwłaszcza między poprawniejszymi przekładami Ahrensa i Brooksa, nie ma. Te zaś, które występują (po części stylistycznej natury), pozostają bez wpływu na ogarnięcie sensu poszczególnych sformułowań w naszej charakterystyce. Usunąć je mogłaby tylko ponowna analiza tekstu syryjskiego.

Paolo Lamma, po zidentyfikowaniu (zresztą w zgodzie z poglądem wydawców) występującego w tekście Alimericusa z Teodorykiem Wielkim, wykorzystał następnie ten zapis źródłowy do naświetlenia stosunków panujących w ostrogockiej Italii za rządów tego monarchy²⁰. Identyfikacja ta nie może nasuwać wątpliwości, ponieważ władcą Rzymu w czasach Anastazjusza I (491–518), którego działalność odpowiadałaby powyższemu opisowi mógł być tylko Teodoryk Amal, rządzący Italią w latach 491/493–526. A limine musimy odrzucić kandydatury dwóch innych władców, których imiona zbliżyły się w swym brzmieniu do formy znajdującej w naszym opisie: Amalaryka wizygockiego i Atalaryka ostrogockiego. Zamordowany w 531 r. w Barcelonie Amalaryk nigdy nie rządził w Italii, a i w Hiszpanii rozpoczął swe rządy dopiero po śmierci Teodoryka Wielkiego (czyli po 526)²¹. Podobnie nie może tu wchodzić w grę wnuk Teodoryka Atalaryk, gdyż urodzony w 516 (?) r.²², w przededniu śmierci Anastazjusza (518) miał zapewne 2 lata i w żaden sposób nie mógł odpowiadać podanej przez źródło charakterystyce, którą tak pod względem chronologicznym jak i rzeczowym można związać jedynie z Teodorykiem ostrogockim. Należy tylko wyjaśnić, czym nie zajęli się ani cytowani wydawcy, ani P. Lamma, dlaczego nie figuruje on w tym ustępie pod swoim własnym imieniem. Nie wydaje się to zresztą trudne. Jak wiadomo, w większości źródeł bizantyjskich Teodoryk występuje jako syn Walamera (ὁ Βαλαμηρος), albo po prostu Teodoryk z przydomkiem Walamer (*Theodoricus cognomento Valamer*)²³. Walamer był w rzeczywistości wujem Teodoryka²⁴, ale to właśnie on, jako zwierzchni władca Ostrogotów pannońskich, odesłał niespełna 8 letniego Teodoryka jako zakładnika na dwór cesarza Leona I²⁵, gdzie upowszechniło się mniemanie o ich pokrewieństwie 1 stopnia, które trafiło również i do źródeł italskich²⁶. Wobec powszech-

¹⁹ Zob. przyp. 16.

²⁰ Zob. przyp. 13.

²¹ J. Gruber, Amalarich, *Lexikon des Mittelalters* 1 (1980) s. 505.

²² U. Matteijet, Athalarich, *Lexikon des Mittelalters* 1 (1980) s. 1159.

²³ J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. II. A. D. 395–527, Cambridge-London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney 1980, s. 1077 (Fl. Theodericus 7) [dalej cyt. PLRE]. Warianty źródłowe tego imienia zestawia M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen und Völkernamen nach der Überlieferung des klassischen Altertums bearbeitet*. (Germanische Bibliothek, I. Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher IV. Reihe: Wörterbücher, Bd 2), Heidelberg 1911, s. 250 n. (s. v. Valamer i Valamir, Walamir).

²⁴ PLRE, II, l. c. Ojcem Teodoryka był brat Walamera Thiudimer zob. np. W. Ensslin, *Theoderich der Grosse*, München² (1959) s. 10.

²⁵ PLRE, II, s. 1078 (Fl. Theodericus 7); W. Ensslin, o. c., s. 13.

²⁶ *Excerpta Valesiana recensuit J. Moreau, editionem correctiorem curavit V. Velkov*, Lipsiae 1968, IX 42, 9 (s. 12): *Theodericus, dux Gothorum, filius Walamerici* – –; XII 58, 23–24 (s. 16) *Vir enim bellicosissimus fortis, cuius pater Walamir dictus rex Gothorum, naturalis tamen eius fuit* – –.

nego w źródłach nazywania Teodoryka imieniem jego wuja mamy prawo przyjąć, że nie inaczej postąpił nasz syryjski kompilator. Użyta przez niego forma (W)alimericus²⁷ jest na tyle bliska znanym greckim i łacińskim źródłom formom Βαλάμηρος i Valamir/Valamer, by nas w tym upewnić²⁸.

Mimo że identyfikacja w analizowanym fragmencie Alimericusa z Teodorykiem nie ulega najmniejszej wątpliwości, nie wywołał on dalszego zainteresowania w literaturze naukowej²⁹, a i P. Lamma zinterpretował go bardzo ekstensywnie, traktując zawarte w nim wiadomości jako następny dowód na poparcie tezy o prowadzonej przez monarchię ostrogocką w Italii polityce syntezy³⁰, w dodatku nie postrzegając w nim faktów skądinąd nie znanych³¹.

Dla P. Lammy było też zupełnie oczywiste, że odnośny fragment należy przypisać Zachariaszowi Retorowi. Nie jest to wszakże zapatrywanie uzasadnione, gdyż jak już wcześniej wskazywaliśmy, jego *Historia Kościoła* obejmowała tylko lata 449–491, a ślady jej wykorzystania w syryjskiej kompilacji nie wykraczają poza księgę VI³², podczas kiedy nasz fragment mieści się w księdze VII. Musimy rozejrzeć się tedy za innym źródłem informacji orientalnego autora, a jednocześnie zbadać pod tym kątem i porównać z VII 12 wiadomości IX 18, gdzie znajduje się, nie zauważona przez P. Lamę, jeszcze jedna charakterystyka Teodoryka.

VII 12, 31 nn., ed. E. W. Brooks

Alimericus enim Anticaesar ibi factus erat, et in tractu occidentali ab Anastasio defecerat et ipse regnum Romae tenebat; et vir fuit bellicosus, et populum Italiae suis diebus a barbaris et Gothis multum adiuvit et servavit, et Romam urbem suam multum stabilivit et aedificavit et ei προνομία dedit. Verumtamen diphysita fuit ab haeresi Arii conversus.

IX 18, 3 nn., ed. E. W. Brooks

Alimericus tyrannus diebus Zenonis et Anastasii Romam defectione facta tenebat; et vir fuit bellicosus et sapiens erat, et regionem Italiae multum stabilivit, et Romam condidit, et barbaris ab ea prohibuit. Et mortuus erat, et successores eius regionem Romanorum alius post alium tenebant et regebant, defectione in regnum Constantinopolis facta.

Między pierwszymi zdaniem przytoczonych ustępów zachodzi daleko idące podobieństwo rzeczowe, a nawet stylistyczne. Czy jednak na tej podstawie mamy prawo wnosić, że jeden z tych fragmentów jest zamieszczoną w innej części *Historii Kościoła*, nieznacznie różniącą się redakcją drugiego? Wniosek taki byłby przedwczesny, gdyż obok bezdyskusyjnych zbieżności rzeczowych między analizowanymi tekstami są i poważne niezgodności. Do nich zaliczymy przede wszystkim odmienne określenie władzy Alimericusa w IX 18, którego tutaj nie nazywa się już Anticaesar(em), lecz *uzurpatorem* (*tyrannus*). Czas tej „tyranii” z większą precyzją chronologiczną wyznacza się na czasy Zenona i Anastazjusza³³, podczas gdy VII 12 mówi wyłącznie o czasach Anastazjusza. W IX 18 pojawia się też nie znany pierwszemu fragmentowi, odnoszący się do Alimericusa epitet: *vir — — sapiens erat*. Nie ma tu natomiast wiadomości o uwolnieniu³⁴ przez tego władcę Italii od Gotów, jak to sugeruje VII 12 (*et populum Italiae suis diebus*

²⁷ Wydanie Brooks-Hamilton, s. 184, 264 — *Alimeric*; Ahrens, s. 136, 206 — *Almarikos*. Za obowiązującą uznaję cytowaną w tekście lekcję Brooksa, który miał możliwość uwzględnić przekład Ahrensa.

²⁸ M. Schönfeld, o. c., s. 251 podaje jeszcze (w formie przypuszczenia) dwa inne brzmienia tego imienia: a) Valuomeres (l. Valmereos?); b) Valmarus. Jeśli jego nawiązania są trafne, to otrzymamy wówczas kilka znacznie różniących się od siebie odmian tego imienia, wśród których zmieści się również wersja podana przez nasze źródło, tym bardziej, że Syryjczyk nie był obznajmiony z fonetyką imion germańskich.

²⁹ Prace P. Lammy o Teodoryku Wielkim nawet w historiografii zachodnioeuropejskiej cytowane są tylko wyjątkowo.

³⁰ P. Lamma, o. c. Samo świadectwo zostało jednak ocenione przez autora bardzo wysoko: La testimonianza di Zaccaria Retore [...] è, a mio avviso, fondamentale per l'interpretazione della figura di Teoderico, [...] — *Recenti studi*, s. 305 przyp. 2.

³¹ Mam tu zwłaszcza na myśli intrygującą wzmiankę o przejściu Teodoryka z arianizmu na katolicyzm, fakt nie znany innym źródłom. Zdaniem Ahrensa-Krügera, *Die sogenannte Kirchengeschichte*, s. 350 (136, 11) uwaga ta daje się tłumaczyć przyjaźnią, jaką gocki król okazywał katolikom, natomiast PLRE, II, s. 1083 liczy się raczej ze zwykłym błędem. Można dopuścić jeszcze trzecią możliwość: wzmianka jest jakimś refleksem nie zrealizowanych zamierzeń przejścia Teodoryka na katolicyzm.

³² Wykazali to niezależnie od siebie, wbrew dawniejszemu pogładowi J. P. N. Landa, E. W. Brooks, *Introduction*, s. 2 i G. Krüger, *Einleitung*, s. XX.

³³ Trudno rozstrzygnąć jedynie, czy chodzi tutaj o fakt, że Teodoryk już za panowania Zenona przebywał na ziemiach Imperium (Bałkany), czy też o to, że Got jeszcze za rządów tego cesarza został faktycznie panem Italii (przed 491). W obu tych przypadkach uwaga źródła znajduje uzasadnienie w rzeczywistości historycznej.

³⁴ Względnie o pomocy w uwolnieniu Italii od Gotów (zob. wyżej moje tłumaczenie VII 12).

a barbaris et Gothis multum adiuvit)³⁵. Dowodzi to lepszego rozeznania IX 18 w etnicznych i politycznych realiach Italii u schyłku V w.

Brak jest dalej w IX 18 wzmianki o nadaniu przez Alimericusa przywileju dla Rzymu, opuszczone zostało też zdanie o konwersji Alimericusa, mamy natomiast wiadomość nie występującą w VII 12: po jego śmierci ziemiami Rzymian władają bez porozumienia z Konstantynopolem *jeden po drugim (alius post alium)* jego następcy.

Biorąc pod uwagę, że w IX 18 pojawia się sporo nowych, poza tym ścisłych danych o Teodoryku i ostrogockiej Italii, musimy odrzucić zdecydowanie ewentualność, że jeden z rozpatrywanych fragmentów (mniejsza tu o to który) jest tylko inną redakcją drugiego i rozejrzeć się kolejno za ich źródłami. W przypadku IX 18, będziemy starali się je wykryć analizując dalsze frazy tekstu.

Oto bezpośrednio po zdaniu *Et mortuus erat, et successores eius regionem Romanorum alius post alium tenebant et regebant, defectione in regnum Constantinopolis facta*, następuje zdanie: *Domnicus vero quidam unus e principibus terrae iram contra tyrannum habebat, et apud regem Iustinianum confugit, eumque de regione docuit. Et vir senex fuit lectione Scripturarum eruditus, diphysita; et multum disputabat et eum novi*. Umieszczenie w tym kontekście wiadomości o Domnicusie³⁶, italskim arystokracie (*unus e principibus terrae*), byłym poddanym Teodoryka i osobistym znajomym naszego kompilatora (*eum novi*) nie jest przypadkowe. To jemu zawdzięczał Syryjczyk znajdujące się w IX 18 ściśle dane o rządach Teodoryka z charakterystycznym, zrozumiałym w ustach zbuntowanego Italczyka określeniem gockiego króla mianem tyrana (uzurpatora). Zapewne też Domnicusowi zawdzięczał orientalny autor swą wiedzę o początku kampanii gockiej³⁷ i znajomość przebiegu kampanii wandalskiej³⁸, w której Italczyk brał udział jako jeden z bizantyjskich dowódców³⁹.

³⁵ Wzmianki o Gotach, przeciw którym wystąpił Teodoryk, nie musimy od razu uważać za oczywisty błąd VII 12, gdyż źródła VI w. do plemion gockich zaliczały m. in. Alanów, Rugiów, Burgundów i Skirów — J. Strzelczyk, *Goci — rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, s. 28 n. Prawdopodobnie dlatego Odoaker, który był Skirem, został przez Theophanesa (*Chronographia*, ex rec. I. Classeni, I, Bonnae 1839, a. 5965, s. 184) nazwany Gotem (Γότθου — γένος). Ale niezależnie od tego, skoro przeciwstawienie Teodoryka Gotom nie raziło autora pisemnej (zob. niżej) podkładki dla VII 12, to mimo wszystko był on słabo zorientowany w etnicznym obliczu Italii i z pewnością nie był Italczykiem.

³⁶ Jego życiorys nie został dotąd opracowany. Postać tę pomija nawet bardzo dokładna dla tego okresu prosopografia arystokracji italskiej J. Sundwalla, *Abhandlungen zur Geschichte des ausgehenden Römerthums* (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societeten's Förhandlingar, LX, 1917–1918. B. Humanistiska Vetenskaper), Helsingfors 1919, zob. s. 114.

³⁷ Wydarzenia opisane w IX 18 Syryjczyk datował na 13 rok indykcji (τρισμαδεκάτη), który przypadał na 534/535 zob. Ahrens-Krüger, *Die sogenannte Kirchengeschichte*, s. 372 (207, 22). Z niezrozumiałych dla mnie powodów Ahrens-Krüger akceptują tę datę, chociaż wiedzą (s. 372, 207, 15), że ostatnim chronologicznie faktem z wojny gockiej, jaki zna IX 18 jest zajęcie Rzymu przez Belizariusza w dniu 9 XII 536 (zob. P. Krupczyński, *Trudności zachodnich wypraw Belizariusza*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia historica*, 4, Łódź 1981, s. 54). Ponieważ data opanowania Rzymu przez Bizantyjczyków jest pewna, podany tutaj 13 rok indykcji musimy uznać za błąd kronikarza lub kopisty (możliwość pomylenia w tym miejscu 13 z 14 uzasadniali na drodze paleograficznej Brooks-Hamilton, *The Syriac Chronicle*, s. 265 przyp. 1; por. też E. W. Brooks, *Historia ecclesiastica*, II s. 93 i przyp. 1), tym bardziej, że jeden z wcześniejszych rozdziałów (IX 16) jest datowany również na ten sam 13 rok indykcji.

³⁸ *Hist. eccl.* IX 17. Pseudo-Zachariasz Retor jest tu (podobnie jak w IX 18) całkowicie niezależny od Prokopiusza, jak to stwierdzili już Ahrens-Krüger, *Die sogenannte Kirchengeschichte*, s. 371 (205, 1), por. też s. 371 (206, 20); jego relacja o wojnie z Wandalami kończy się opisem tryumfu Belizariusza w Konstantynopolu, który odbył się zapewne 1 I 535 — E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. II. *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476–565)*, Paris — Bruxelles — Amsterdam 1949, s. 320. Biorąc pod uwagę, że (w analizowanych rozdz. IX 17 i 18) wiedza naszego kompilatora w odniesieniu do wojny w Afryce zatrzymuje się na 1 I 535, a w odniesieniu do wojny z Gotami na 9 XII 536, musimy uznać, że informacje o tych kampaniach uzyskał on zaraz po zajęciu Rzymu przez Bizantyjczyków. Dowodzi tego brak dalszych wiadomości o stanie wojny w Italii, jak i nieznanie kampanii przeciw Stotzasowi w Afryce (537), w której Domnicus dowodził piechotą (zob. niżej przyp. 39).

Więcej trudności nastęrcza ustalenie miejsca i okoliczności, w których nasz monofizyta poznał italskiego arystokratę i uzyskał od niego wszystkie te informacje. Otóż warunki miejsca, w którym doszło do ich spotkania, najlepiej spełnia Konstantynopol, gdyż z całą pewnością przebywał tu Domnicus (— *et apud regem Iustinianum confugit, eumque de regione docuit* —), natomiast kronikarz mógł się tam znaleźć w otoczeniu Sewera z Antiochii, który na zaproszenie pary cesarskiej przybył do Konstantynopola wraz z tłumem swoich zwolenników w 534/535 (E. Stein, o. c., s. 382 i przyp. 1; Kyrillos von Skythopolis von E. Schwartz = *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur...*, 4. Reihe, 4. Bd, 2. H. = 49. Bd, 2. H., Leipzig 1939, s. 394 n.; nieuzasadnione jest przesuwanie przyjazdu Sewera do stolicy na lata 531/532, jak to

Po ustaleniu, że IX 18 zawiera informacje proveniencji italskiej zwracamy się z kolei do będącego w centrum naszej analizy VII 12. Przede wszystkim należy raz jeszcze zwrócić uwagę na znajdujące się w tym fragmencie sformułowanie: *Verumtamen diphysita fuit ab haeresi Arii conversus*. Otóż wyrażenie *diphysita fuit* w 1 poł. VI w. jest zrozumiałe tylko w ustach monofizyty i w tym właśnie środowisku winniśmy szukać osoby, której charakterystyka rządów Teodoryka została wykorzystana w VII 12.

Jak już wspomniano wyżej, ten opis panowania Teodoryka został wkomponowany w relację przedstawiającą przebieg wydarzeń na synodzie w Tyrze. W ostatnim zdaniu tej relacji czytamy: *Informacje doty-*

się czyni w pracy J. Daniélu — H. I. Marrou, *Historia Kościoła*, I. Od początków do roku 600, Warszawa 1984, s. 268) i gościł tam do 6 VIII 536, kiedy to monofizyci musieli opuścić stolicę (E. Stein, o. c., s. 383 n; E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*, s. 398 nn). Mógł też Syryjczyk pojawić się w stolicy niezależnie od Sewera z Antiochii, gdyż okres (kolejnej już) aktywności monofizytów w Konstantynopolu rozpoczął się w 531 r. (E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*, s. 392 nn.). Tak czy inaczej do jego spotkania z Domnicusem musiało dojść w tym (531–536) wzmożonym okresie teologicznych dyskusji monofizytów z chalcedończykami. Wniosek ten popiera także użyte w stosunku do Italczyka wyrażenie: — — *lectione Scripturarum eruditus, diphysita; et multum disputabat* — —.

Przyjąwszy Konstantynopol i lata 531–536 jako miejsce i czas, w którym najprawdopodobniej Anonim poznał Domnicusa, nie możemy zarazem przyjąć, że to wówczas otrzymał on dane, którymi wypełnił rozdziały IX 17 i IX 18, gdyż jak ustaliłem wyżej (zob. przyp. 39), sięgają one 9 XI 536, a monofizytów wypędzono znad Bosforu 6 VIII 536. Przeglądając jednak kronikę w poszukiwaniu jakiejś możliwości rozwiązania tej zagadki natknąłem się w spisie treści niekompletnie zachowanej księgi X na takie oto tytuły rozdziałów: cap. 15 — *O zniszczeniu Rzymu, który w czasach Justyniana barbarzyńcy zdobyli i zniszczyli* (tylko drobne fragmenty) i cap. 16 — *O ozdobach i budowlach miasta Rzymu* (czy zachowany kompletnie, nie jest całkiem jasne). Ponieważ szereg poprzedzających je rozdziałów (6, 7, 8, 10, 11, 13) traktuje o zaczętej w 540 r. wojnie perskiej, a kronikarz mimo drobnych uchybień generalnie zachowuje chronologiczny ład w narracji, nie może być wątpliwości, że rozdz. 15 przedstawiał zdobycie Rzymu przez Totilę 17 XII 546 (3. В. Удальцова, *Италия и Византия в VI веке*, Москва 1959, s. 375) wraz ze wszystkimi znanymi następstwami. Z rozdziału 16 natomiast zachował się wykaz budowli w Rzymie ogłoszony także osobno i krytycznie przez I. Guidiego (*Il testo siriano della descrizione di Roma nella storia attribuita a Zaccaria Retore. Bulletino della Commissione Archeologica di Roma XII* (1884) s. 218–239; por. też uzupełnienia Michaelisa w tymże wydawnictwie XIX (1891) s. 61–69 — non vidi). Interesujący jest zwłaszcza rozdz. 15, którego zachowany fragment został jeszcze uzupełniony przez Brooksa (*Hist. eccl.*, II, s. 131) tekstem przechowanym u Michała Syryjskiego (XII w.). Oto to zdanie: [— — *Et, ut scias quantum detrimentum imperio Romanorum expugnatione eius factum sit, en! descriptionem eius, quamvis succincte, exscribo, viri cuiusdam qui rem bene cognoverat et aedificiorum eius spectator fuit.*] Wynika stąd, że znajdujący się w rozdziale 16 krótki opis budowli Rzymu dokonany jeszcze przed jego zdobyciem przez Totilę zawdzięcza kompilator człowiekowi *qui rem bene cognoverat et aedificiorum eius* (scil. Romae) *spectator fuit*. Nie jest jasne co tu znaczy wyrażenie *rem bene*, natomiast z dalszego ciągu cytowanego zdania wynika, że informator Syryjczyka zajmował się, bądź to w ramach prywatnych zainteresowań, bądź też, co jest o wiele bardziej prawdopodobne pracując na oficjalne, cesarskie zlecenie, stanem urbanistyki w Rzymie. Sądząc z wypowiedzianych w rozdz. 16 zachwyty i zdania: *Fidelis autem est Deus, qui felicitatem eius* (scil. Romae) *posteriolem priore maiorem fecit, quoniam gloria imperii dictionis Romanorum magna facta est* (Brooks, *Hist. eccl.*, II, s. 133 n.), był nim zapewne Italczyk, gdyż w oczach Italczyka mógł Rzym jeszcze w VI w. uchodzić za najgodniejsze podziwu miasto Imperium.

Czy ponowne pojawienie się u Syryjczyka wiadomości o Italii (z lat czterdziestych VI w.) po uprzednim ich urwaniu się na 9 XII 536 można uznać za dzieło zupełnego przypadku? Nie wyda się to prawdopodobne, jeśli zauważymy, że w 540 r. (prawdopodobnie w marcu) Domnicus znowu pojawił się w Italii teraz (obok Maximinusa) jako negocjator mający zawrzeć w imieniu cesarza traktat pokojowy ze świeżo pokonanymi Gotami (zob. zwłaszcza E. Chrysos, *Zur Reichsideologie und Westpolitik Justinians. Der Friedensplan des Jahres 540*, w: *From Late Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference*, ed. V. Vavřínek, Praha 1985, s. 42 i przyp. 12, 13, 40). Raz jeszcze źródła pozwalają uchwycić Domnicusa w Italii jesienią 540 r., tym razem w Rzymie. Był to jego drugi pobyt w Italii w tym roku (E. Chrysos, o. c., s. 48 przyp. 40; R. Mathisen, *Patricians as Diplomats in Late Antiquity, Byzantinische Zeitschrift LXXIX*, 1 (1986) s. 39, 45 — ten badacz niedokładnie jednak zestawiał źródła i w rezultacie wie tylko o legacji Domnicusa od papieża Wigiliusza do Konstantynopola. Dalszą aktywność bizantyjskiego dostojnika na tym terenie trudno jest w sprzecz w chwili obecnej bezpośrednimi świadectwami źródłowymi. Ale wobec faktu, że o działalności wyższych urzędników Justyniana I wyjątkowo tylko mamy systematyczne wiadomości, nic możliwości takiej działalności nie przekreśla. Kreując Domnicusa na źródło rozdz. 15 i 16 trzeba tu zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię; rozdz. 15 oprócz wiadomości współczesnych (zaginionych) zawierał także krótki zarys historii miasta Rzymu, na co wskazują zachowane dwa zdania: *Anno 3° excidiu Ilii urbis, quae diebus Samson et Eli sacerdotis qui Hierosolymis fuit excisa est, reges constitui inceperunt in urbe Roma quae antea vocabatur Italia, et reges qui in ea regnabant vocabantur Latinorum. Et diebus Ioatham et Achaz regum Iuda regnavit in ea Romulus; et urbem aedificiis magnis et insignibus condidit, et nomine eius Roma vocata est, et regnum incolarum eius Romanorum vocatum est, a tempore Ezechiae regis*. Autor tego tekstu musiał z jednej strony znać dobrze najstarsze dzieje Rzymu, a z drugiej mieć dogłębną znajomość starożytności żydowskich, skoro potrafił dokonać poprawnej chronologicznie synchronizacji dziejów Rzymu i Izraela. Te wysokie intelektualne kwalifikacje schodzą się w tym wypadku tylko w osobie Domnicusa, który jako italski arystokrata posiadał odpowiednie wykształcenie w zakresie znajomości dziejów ojczystych, a na dworze Justyniana był ekspertem od spraw italskich, no i świetnie znał Biblię (*vir — — lectione Scripturarum eruditus*).

czące tych spraw⁴⁰ czytelnicy (*studiosi*) mogą uzyskać z listu, który Aksēnāyā napisał po jego wygnaniu (Brooks, fasc. II, s. 39)⁴¹. Staje się całkowicie jasne, że zarówno wiadomości o synodzie w Tyrze, jak i znajdujący się wśród nich *passus* o Teodoryku pochodzą właśnie z tego listu Aksēnāyā, gdyż nie widać, aby kompilator dysponował tutaj jeszcze jakimś innym źródłem⁴². Pismo Aksēnāyā nie zostało przez naszego Syryjczyka przytoczone w całości, lecz streszczone, co daje się wywnioskować z faktu odesłania przez niego pilniejszych czytelników (*studiosi*) po informacje do samego listu metropolity Mabbug.

Z przytoczonego już zapisu wynika, iż cytowany przez kompilatora list Aksēnāyā powstał, kiedy metropolita był już na wygnaniu. Wiemy, że musiał on opuścić Mabbug we wrześniu 519 r.⁴³; z Palestyny przewieziono go do Tracji — do Philippopolis — gdzie przebywał do 522 r., w którym przeniósł się do miasta Gangres w Paflagonii, gdzie rok później tragicznie zmarł⁴⁴.

A zatem odnośny list musiał powstać między wrześniem 519 r. a rokiem 523⁴⁵, ale zawarte w nim wy-

---

W każdym razie obecność w syryjskiej kompilacji informacji o zniszczeniu Rzymu (546), a zwłaszcza obecność zawierającego dokładne liczby rejestru budowli w tym mieście (poza tym nieznanego) daje się racjonalnie wyjaśnić tylko pośrednictwem Domnicusa, gdyż poza nim autor kompilacji nie zdradza znajomości jakiegokolwiek Italczyka, ani jakiegokolwiek (poza Zachariaszem Retorem) greckiej, czy tym bardziej łacińskiej kroniki. A to postuluje jakieś częstsze (wyjaśniające sprawę IX 18) kontakty między naszym Syryjczykiem a Domnicusem podkreślone przez niego słowami: *znam go*. Tego rodzaju zwrotu używa on tylko jeszcze raz (VII 5) w odniesieniu do niejakiego Gadhāna, który brał udział w walkach o Amidę w 503 r. Anonim akcentował chyba w ten sposób swą zażyłość z daną osobą, gdyż spośród postaci przewijających się przez karty jego dzieła nie tylko ci dwaj byli mu osobiście znajomi (zob. IX 19 — Eustathius z Amidy; VIII 5 — Dādha anachoreta), w stosunku do których nie użył jednak podobnego zwrotu.

E. W. Brooks, Introduction, s. 4, któremu wyrażenia te przeszkadzały w udowodnieniu zależności rzeczowej Pseudo-Zachariasza Retora od Jana z Efezu hiperkrytycznie perswadował: but in neither case can we feel certain that the author is not copying the expression of some other writer, por. też idem, Hist. eccl., I, s. II. Nie widać najmniejszego uzasadnienia dla tych wątpliwości i oczywiście nie dostarczył go też Brooks.

³⁹ Procopii Caesariensis de bello Vandamico, w: Procopii Caesariensis opera omnia rec. J. Haury-G. Wirth; vol. I, Lipsiae 1962, II 16, 1-2; 17,4; 19,1. Rewolta Stotzasa zaczęła się w 536 — L. Schmidt, Geschichte der Wandalen, München²1942, s. 145; 3. B. Удальцова o. c., s. 362, lecz obecność nowego bizantyjskiego dowództwa w Afryce (Germanus, Domnicus i Symmachus) można stwierdzić dopiero w roku następnym, kiedy to armia cesarska pokonała rebeliantów pod (*ad*) *Cellas veteres* — E. Stein, o. c., s. 326; Schmidt, o. c., s. 146; H. — J. Diesner, Das Vandalenreich. Aufstieg und Untergang, Leipzig 1966, s. 110, chociaż zdaniem E. Chrysoza, o. c., s. 46 przyp. 12 Domnicus przebywał na terenie byłego państwa Wandalów od 536. To nowe dowództwo opuściło Afrykę w 13 roku panowania Justyniana I (Procopius, BV. II 19,1), który przypadał na okres od kwietnia 539 do kwietnia 540 — szerzej o tym J. Diesner, l. c.

Z faktu, że Domnicus pod (*ad*) *Cellas veteres* dowodził bizantyjską piechotą nie wyprowadzałbym pośpiesznego wniosku (jak to czyni E. Chryzos, o. c., s. 46 przyp. 12), iż posiadał on *magisterium pedum*, gdyż Prokopiusz mówiąc o nim i o Symmachusie wyraził się *ἀνδρες ἐκ βουλῆς*, milczy też o tym tytule wykaz godności Domnicusa znajdujący się w liście papieża Wigiliusza do patriarchy Konstantynopola Menasa — *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio ex rec. O. Guenther, pars I (Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, 35), Pragae-Vindobonae-Lipsiae 1895, nr 93 (s. 356).*

⁴⁰ Czyli synodu w Tyrze, którego chronologia nie jest niestety bezspornie ustalona. Propozycje starszej literatury wahały się w granicach 513–515 r.; zdaniem E. Steina (o. c., s. 173 i przyp. 2), który podsumował dawniejsze ustalenia, wydarzenie to miało miejsce vers 514. Według Charanisa, o. c., s. 70 przyp. 67 synod odbył się albo w 514 albo w początkach 515, gdyż zimą lub wiosną 515 Anastazjusz wezwał hierarchię kościelną do stawienia się na synodzie w Heraklei, a dwa synody nie mogły odbywać się w tym samym czasie. Dalsza literatura przedmiotu albo pomija to zagadnienie w ogóle, jak np. G. Bardy, Sévère d'Antioche, Dictionnaire de théologie catholique, XIV, 1941, coll. 1988–2000 czy C. Capizzi, L'imperatore Anastasio I (491–518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità (Orientalia christiana analecta, 184), Roma 1969, albo nie wnosi do tej kwestii nic nowego (nie mogłem jednak uwzględnić pracy A. de Halleaux, zob. niżej przyp. 45).

⁴¹ Nieco inaczej K. Ahrens (s. 136): Wer darnach Sorge trägt, kann hierüber aus dem Briefe lernen, den Axenaja nach seinem Weggange schrieb. Jednakże w punkcie zasadniczym oba tłumaczenia są zgodne: źródło odsyła czytelnika do listu Aksēnāyā (Philoxenesa).

⁴² Jak wiadomo, Aksēnāyā osobiście uczestniczył w pracach tego synodu i obok Sewera z Antiochii odegrał na nim główną rolę (Pseudo-Zachariasz Retor, VII 12). Podnosi to wiarygodność jego informacji o przebiegu synodu.

⁴³ A. Baumstark, o. c., s. 141.

⁴⁴ E. Tisserant, Philoxène de Mabbug, Dictionnaire de théologie catholique, XII, 2 (1935) col. 1515.

⁴⁵ Z tych lat znanych jest kilka listów napisanych przez Philoxenesa (niektóre zachowane fragmentarycznie), w tym nie ogłoszony jeszcze w całości (1935 r.) list do mnichów z Senūn — E. Tisserant, o. c., col. 1524–1525. Brak dostępu do podstawowej obecnie monografii Philoxenesa pióra A. de Halleaux, Philoxène de Mabbog. Sa vie, ses écrits, sa théologie (Universitas Catholica Lovaniensis, Dissertationes ad gradum magistri in Facultate Theologica vel in Facultate Iuris Canonici consequendum conscriptae, Ser. III. — Tomus 8), Louvain 1963, stanowił tu główną przeszkodę w podjęciu próby ustalenia, z którego z tych pism pochodzi interesujący nas wypis Pseudo-Zachariasza Retora.

wody o Teodoryku pochodzą z czasów synodu w Tyrze⁴⁶, gdyż inaczej pozostałoby niewytłumaczalne dlaczego Aksēnāyā dołączył je właśnie do sprawozdania z przebiegu tego synodu. W tej sytuacji zamieszczony w nim pogląd o publicznoprawnej pozycji gockiego króla w Italii i o jego stosunku do Cesarstwa możemy uznać za reprezentatywny dla oficjalnych kół w Bizancjum doby Anastazjusza I⁴⁷.

Po dokonaniu tych ustaleń możemy wreszcie przejść do objaśnienia kluczowego w badanym tekście (VII 12) słowa *Anticaesar*. E. W. Brooks i F. J. Hamilton ogłaszając w 1899 r. angielski przekład Pseudo-Zachariasza Retora poprzestali na dosłownym przetłumaczeniu tego wyrażenia (*anti-Caesar*), pozostawiając je bez jakiegokolwiek komentarza. Natomiast odpowiedzialny za przekład w wydaniu lipskim (1899) K. Ahrens tłumaczył wyzierające spod syryjskiej transkrypcji greckie słowo ἀντικαισαρ jako *Mitkaiser* (*współcesarz*).

Rzecz interesująca, E. W. Brooks dokonując w 1924 r. ponownego, tym razem łacińskiego, przekładu Anonima (na podstawie własnego wydania krytycznego z 1921) przeszedł wobec tej propozycji obojętnie, mimo że tłumaczenie K. Ahrensa było mu przecież doskonale znane. Nawet P. Lamma, który przekładając interesujący nas urywek na język włoski dysponował tylko wydaniem Ahrensa-Krügera z nie znanych względów też pomijał tę interpretację, wyrażenie *Anticaesar* traktując dosłownie⁴⁸. Tymczasem zaproponowana przez niemieckich badaczy interpretacja słowa „ἀντικαισαρ” jest trafna, wymaga tylko uzasadnienia, którego oni nie przedstawili.

Terminu ἀντικαισαρ podstawowe słowniki języka greckiego nie notują niestety w ogóle⁴⁹. Wygląda na to, że wyrażenie użyte w syryjskiej kronice jest pierwszym, które udało się dotąd poznać. Budowa tego słowa jest prosta: składa się ono z formy podstawowej καισαρ i przyimka ἀντί, który w złożeniach z rzeczownikami przybiera następujące (podstawowe) znaczenia: a) *gegenüber, entgegen* (ἀντιλέγω, ἀντίπαλος); b) *Gleichheit* (np. ἀντίθεος); c) *am häufigsten Vergeltung*; d) *ein Stellvertreten* (ἀντιβασιλεύς)⁵⁰; e) *das Gegenstück zu etwas* (ἀντίτεχνος)⁵¹.

Z cytowanych tu (niekompletnie) przykładów najbardziej interesuje nas znaczenie wyrazu ἀντιβασιλεύς, gdyż słowo βασιλεύς tak jak słowo καίσαρ należy do tego samego zespołu terminów określających w języku greckim władcę, monarchę. Przytoczony już wyżej W. Pape wyraz ἀντιβασιλεύς rozumie jako „ein Stellvertreter” (zastępca), również thesaurus H. Stephanusa (H. Estienne) nadaje mu to samo znaczenie (Prorex. Qui regis locum obtinet)⁵², nie inaczej objaśniają go i inne słowniki⁵³. W świetle tych

⁴⁶ Zob. wyżej przyp. 15 i 40.

⁴⁷ Wartości tego sprostżenia zdaje się nie podważać fakt, że zanotowana przez Pseudo-Zachariasza Retora opinia pochodzi z kręgu hierarchii monofizyckiej, gdyż ta nie prowadząc samodzielnej polityki wobec świeckich władców Zachodu, polegała w tych kwestiach na opiniach i ocenach rządu w Konstantynopolu.

⁴⁸ Upewnia mnie w tym jego włoskie tłumaczenie w Studi romagnoli (s. 92 przyp. 5): „Amalarico (Teoderico) poi, che era antikaisar [...]” i w książce Teoderico: „[...] Amalarico (Teoderico) poi che era Antikaisar [...]” — l. c. Tymczasem K. Ahrens nie użył przecież słowa Antikaisar!

⁴⁹ Zob. Greek-English Lexicon compiled by H. G. Liddell — R. Scott. A New Edition Revised and Augmented throughout by H. S. Jones with the Assistance of R. Mc Kenzie, Oxford 1940; E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Period (from B. C. 146 to A. D. 1100), New York 1900; Griechisch — deutsches Wörterbuch für den Schul- und Handgebrauch v. V. Christ-F. Rost, vierte, gänzlich umgearbeitete Auflage, zehnter Abdruck, unter Mitwirkung K. F. Ameis u. G. Mühlmann, Bd. I, Braunschweig 1882; J. G. Schneiders Handwörterbuch der Griechischen Sprache. Nach der dritten Ausgabe ... ausgearbeitet v. F. Passow, Bd. I, Leipzig 1828; Древнегреческо-русский словарь, составил И. X. Дворецкий ..... С приложением грамматики, составленной С. И. Соболевским, Москва 1958; Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis, vol. I, Paris 1943; W. Pape's, Griechisch-deutsches Handwörterbuch, 3. Auf. bearb. v. M. Sengebusch..., erst. Bd, erst. Ab., Braunschweig 1906; Thesaurus Graecae linguae ab H. Stephano const., ed. C. B. Hase, G. Dindorfius, L. Dindorfius, Vol. I, pars altera, Parisiis 1831-1856.

⁵⁰ Pape-Sengebusch, Griechisch-deutsches Hwb., Bd I, s. v. ἀντί (s. 249).

⁵¹ Christ-Rost-Ameis-Mühlmann, Griechisch-deutsches Wb., Bd I, s. v. ἀντί (s. 104). Więcej form pochodnych cytują Liddell-Scott — Jones-Mc Kenzie, Greek-English Lexicon, I, s. v. ἀντί i Stephanus, Thesaurus, vol. I, s. v. ἀντί Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь I, s. 162 uwzględnia tu także egzemplifikacje z ἀντί i ἀντί. Badacze różnią się niekiedy w rozumieniu poszczególnych złożań.

⁵² H. Stephanus, Thesaurus, vol. I, s. 891, s. v. Ἀντιβασιλεύς.

⁵³ Sophocles, Greek Lexicon, s. 179, s. v. ἀντιβασιλεύς, „interrex, regent”, a nawet „βασιλεύς”; Liddell-Scott-Jones-Mc Kenzie, Greek-English Lexicon, I, s. 154, s. v. ἀντιβασιλεύς „interrex”; Griechisch-Deutsch Handwörterbuch für Anfänger und Freunde der griechischen Sprache ausgearbeitet v. F. W. Riemer, Bd. I, Jena u. Leipzig, 1819, s. 151,

wypowiedzi znaczenie słowa ἀντικαισαρ staje się również jasne, najprawdopodobniej określa ono zastępcę cesarza lub kogoś, kto posiada władzę równą cesarskiej, ale — co wydaje się już całkiem oczywiste — bynajmniej nie samego cesarza.

Ten rezultat badawczy osiągnięty metodą wnioskowania per analogiam chociaż sugestywny, wymaga jeszcze z jednej strony potwierdzenia jego słuszności w ogóle, a z drugiej wyjaśnienia na jaki aspekt równości władzy: prawny czy też faktyczny wskazuje analizowany termin. Wyjaśnienie to uzyskamy badając dokładnie konteksty, w których w naszym dziele historiograficznym występuje określenie ἀντικαισαρ, gdyż jesteśmy w tym szczęśliwym położeniu, że pojawia się ono tam nie raz, ale trzy razy⁵⁴. Pierwszy przykład jest już nam znany, a oto drugi (VI 6):

— — w jego (scil. Zenona) czasach pewien tyran Teodoryk — — wyruszył przeciw Rzymowi i zawładnął nim, ponieważ tamtejszy ἀντικαισαρ Arkadius uciekł zeń do Rawenny, miasta italskiego.

Nie ma wątpliwości, że występujący w cytowanym tekście Arkadius to nikt inny jak tylko *rex Odoaker*⁵⁵. Daleko idące podobieństwo jego formalnoprawnej i faktycznej pozycji w Italii do późniejszej pozycji Teodoryka jest faktem dobrze znanym literaturze przedmiotu⁵⁶, która zgadza się też generalnie co do tego, że przynajmniej przejściowo Konstantynopol uznał legalność ich władzy na tym obszarze. Ale wysnuwanie stąd dalszych wniosków potrzebnych do objaśnienia treści słowa ἀντικαισαρ uniemożliwia prosty zupełnie fakt, że jak dotąd, nie ustalono niespornie, czy Odoaker (podobnie jak i Teodoryk) wyposażony był w pełnię kompetencji władcy rzymskiego, a tylko inna pewność, że w rozumieniu Konstantynopola Skirowi przysługiwały wszelkie prerogatywy cesarza, dawałyby podstawę do twierdzenia, że ἀντικαισαρ znaczy tu tyle co wicecesarz. Pewności tej jednak nie mamy i skoro cytowany kontekst nie może samodzielnie posunąć analizy naprzód, zwracamy się obecnie do trzeciego miejsca w badanym tekście, które, jak się wydaje, wyjaśni wszystko bez reszty. (IX 1)⁵⁷:

W piątym roku panowania Justyn, ten starzec, o którym opowiadaliśmy wyżej, a który był z Illyricum, uczynił swego siostrzeńca będącego wyższym dowódcą wojskowym (στρατηγός), anticaesarem (ἀντικαισαρ). Tak został Justynian piątego dnia ostatniego tygodnia postu anticaesarem (ἀντικαισαρ) i kiedy on rządził już trzy miesiące, zmarł pod koniec lipca jego wuj, i został on jedynowładcą (αὐτοκρατορ) w 838 roku Greków, 327 olimpiady⁵⁸.

Przytoczony fragment opisuje podniesienie *magistra militum* (στρατηγός) Justyniana do godności anticaesara na trzy miesiące przed śmiercią starego cesarza Justyna I, która zdaniem źródła nastąpiła pod koniec lipca 527 (838 r. Greków), a w rzeczywistości 1 sierpnia tegoż roku⁵⁹. Cofając się trzy miesiące

s. v. ἀντιβασιλεύς, „Vicekönig, Zwischenkönig, interrex”; Schneider-Passow, Hwb. der Griechischen, Bd I, s. 144, s. v. ἀντιβασιλεύς, „Stellvertreten”; Christ-Rost-Ameis-Mühlmann, Griechisch-deutsches Wb., Ed I, s. 104, s. v. ἀντιβασιλεύς, „Selbstvertretung”; Słownik grecko-polski, red. Z. Abramowiczówna, I, Warszawa 1958, s. 207, s. v. ἀντιβασιλεύς, „interrex”. Wszystkie leksykony operują tylko jednym przykładem wyrażenia ἀντιβασιλεύς zaczerpniętym z Dionizjusza z Halikarnassu (9,69). Dowodzi to niesłychanej rzadkości określenia w ten sposób wicekróla. Jeszcze jeden przykład z zakresu interesującej nas tutaj terminologii władzy przytacza A. E. Sophocles, Greek Lexicon, s. 181, s. v. ἀντιδικτάτωρ, „pro-dictator, vice-dictator”. Jest on zaczerpnięty z Johanna Lydusa, a więc z języka współczesnego Pseudo-Zachariaszowi Retorowi. Pisownia wyrazu ἀντιβασιλεύς jest zróżnicowana.

⁵⁴ A właściwie 4 razy, zob. niżej przyp. 58.

⁵⁵ Wynika to bezspornie z cytowanego kontekstu i wśród wydawców panuje co do tego zgoda — Ahrens-Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte, s. 335 (98, 12); E. W. Brooks, Historia ecclesiastica, II, s. 10 i przyp. 1. Jak doszło do tego błędu paleograficznie wyjaśnili Brooks-Hamilton, The Syriac Chronicle, s. 145, przyp. 3.

⁵⁶ Zob. np. L. Schmidt, Theoderich, römischer Patricius und König der Goten, Zeitschrift für Schweizerische Geschichte 20 (1940) s. 410, a zwłaszcza E. Demougeot, Bedeutet das Jahr 476 das Ende des Römischen Reiches im Okzident, Klio LX, 2, 1978, s. 379 i A. H. M. Jones, The Constitutional Position of Odoacer and Theoderic, The Journal of Roman Studies 52 (1962) s. 126–130.

⁵⁷ Wszystkie wydania tłumaczą ten ustęp identycznie. K. Ahrens, Die sogenannte Kirchengeschichte, s. 168 tym tylko różnił się od pozostałych wydawców, że zamiast *piątego dnia ostatniego tygodnia postu* przekładał: *w czwartek ostatniego tygodnia postu* — do tej kwestii zob. jeszcze niżej przyp. 61.

⁵⁸ Ten sam tekst, tylko z pewnymi opuszczeniami znajduje się także w prologu do ks. IX.

⁵⁹ V. Grumel, La chronologie (Traité d'Etudes byzantines, 1), Paris 1958, s. 356; E. Stein, o. c., s. 272 i przyp. 4. Również i olimpiada podana została nieściśle, gdyż 327 zaczęła się dopiero w r. 529; V. Grumel, o. c., s. 244.

od tej daty otrzymamy datę 1 maja 527, która pozostaje jednak w niezgodzie z inną wskazówką chronologiczną kronikarza, a mianowicie ze wzmianką, że cała uroczystość odbyła się 5 dnia ostatniego tygodnia postu, który żadną miarą nie mógł przecież wypaść w maju, a w 527 r. kończył się przed 1 kwietnia⁶⁰. Piąty dzień ostatniego tygodnia postu według apriorycznego sądu Ahrensa-Krügera przypadał w tym roku na 1 kwietnia (czwartek)⁶¹. Nie jest to konstatacja słuszna, gdyż na ten dzień w 527 przypadała Pascha⁶², a skoro tak, to Wielki Post musiał się wtedy zacząć 18/19 lutego⁶³. Stąd łatwo już wyliczyć, że ostatni jego tydzień rozpoczął się 24/25 marca, a piąty dzień owego tygodnia 29/30 marca.

Jednak ani pod jedną, ani też pod drugą datą bardziej autorytatywne w danym zakresie źródła nie znają żadnej uroczystości, która odpowiadałaby opisanej w cytowanym ustępie. Biorąc wszelako za punkt wyjścia nie chronologię, która jest ewidentnie nieściśła⁶⁴, ale merytoryczną treść przedstawionych w opisie wydarzeń, nie może ulegać wątpliwości⁶⁵, że chodzi tu o podniesienie Justyniana do godności Augusta, które miało miejsce 1 kwietnia 527⁶⁶. Wiadomo, że koronowany następnie w trzy dni później⁶⁷, Justynian właśnie od 1 kwietnia⁶⁸ rozpoczął formalne sprawowanie władzy w Imperium, co pozostaje w pełnej harmonii z danymi naszego źródła, które donosi, że Justynian po otrzymaniu tytułu *anticaesara* rządził, a właściwie współrządził⁶⁹ państwem *trzy miesiące*, a gdy jego wuj zmarł wtedy stał się autokratozem.

Nie widzę już zatem najmniejszych przeszkód⁷⁰, aby postawić tutaj znak równości między Iustinianus

⁶⁰ Gdyż na ten dzień ustala się Paschę V. Grumel, o. c., s. 244.

⁶¹ Ahrens-Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte, s. 364 (168, 14).

⁶² Jak w przyp. 60.

⁶³ Odpowiednia tabela u V. Grumela, o. c., s. 312.

⁶⁴ Dziejopis przytaczał ją chyba z pamięci, gdyż mając pisemną podkładkę nie popełniłby takich błędów.

⁶⁵ Tak też i literatura naukowa np. E. Stein, o. c., s. 240 i przyp. 4; Ahrens-Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte, I. c.

⁶⁶ E. Stein, o. c., s. 240 i przyp. 4, tam też zestawione źródła. Badacz ten przypuszczał również, że Justynian został podówczas adoptowany przez Justyna I; w dawniejszej literaturze uchodziło to za pewnik zob. np. L. v. Ranke, Weltgeschichte, IV, 2. Das Kaisertum im Constantinopel und der Ursprung romanisch-germanischer Königreiche, Leipzig 1888, s. 12.

⁶⁷ Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae byzantinae libri duo — — e rec. I. I. Reiskii, I, Bonnae 1829, s. 433 B; Cyrilli Scythopolitani vita Sabae, w: E. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, 68,8 nn., s. 170.

⁶⁸ Corpus Iuris Civilis, III. Novellae, rec. R. Schoell-G. Kroll, Berolini 1895, Nov. XLVII, c. 1, s. 284 n. Tego faktu nie bierze pod uwagę A. A. Vasiliev (Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great = Dumbarton Oaks Studies, 1, Cambridge, Mass. 1950, s. 95, 96 i przyp. 78), który uważa, że ceremonia nadania tytułu Augusta nie mogła się odbyć podczas, jak sądzi, postu (1 kwiet.) i mniema, że przekazana u Prokopa (Hist. Arcana) data jest wyrazem jego złośliwości pod adresem pary cesarskiej.

⁶⁹ Tak (i zgodnie z rzeczywistością) prolog do ks. IX: — — *cum tres menses cum Iustino avunculo suo gubernasset* — — (E. W. Brooks, Historia ecclesiastica, II, s. 60).

⁷⁰ Wobec zauważonych usterek chronologicznych teoretycznie można by jeszcze założyć, że Pseudo-Zachariasz mógł tu mieć na myśli akt uzyskania przez Justyniana tytułu Cezara w 525 r. (Victoris Tonnensis episcopi chronica a.CCCCXLIV-DLXVIII, w: Chronica minora saec. IV V VI VII, ed. Th. Mommsen, MGH AA IX, 2, Berolini 1894, s. 197, ad. 525: *Iustus Augustus Iustinianum nepotem suum ad senatorum supplicationem invitus Caesarem facit.*). Z powodu swego odosobnienia przytoczona wzmianka nie cieszy się jednak zaufaniem w literaturze przedmiotu (zob. E. Stein, o. c., s. 240, przyp. 3; J. B. Bury, A History of the Later Roman Empire..., II, London 1923, s. 21 przyp. 6), chociaż za wiarygodną uznawał ją A. A. Vasiliev (o. c., s. 94 przyp. 70). Wiktor z Tunny nie odznacza się dla czasów Justyna I poprawną chronologią (przynajmniej to także A. A. Vasiliev, o. c., s. 20); jako przykład można tu podać datę śmierci Witaliana, którą odnosi on do roku 523 (Vic. ep. Tonn. chronica, s. 197), podczas gdy w rzeczywistości wódz został zamordowany w lipcu 520 (PLRE, II, s. v. Vitalianus 2, s. 1176), bądź, jak wywodzi ostatnio Alan Cameron (The Death of Vitalian..., Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 48, 1982, s. 93 n.), między 9 VII a 9 IX tegoż roku. Toteż i zamieszczona pod rokiem 525 wiadomość o cesariacie Justyniana wobec jedno-myślnego milczenia pozostałych (wcale obfitych) źródeł nie jest więcej warta niż poprzednia. Bez wątpienia biskup Tunny opisał tu uroczystość z 1 kwietnia roku 527, o której odrębnie nie wspomina, a którą zinterpretował jako nadanie siostrzeńcowi Justyna I tytułu Cezara, zresztą niekoniecznie błędnie, bo i Marcellinus comes (Chronicon ad. a. DXVIII cont. ad. a. DXXXIV. Adiadamentum ad. a. DXLVIII, w: Chronica minora, IX, 2, s. 102, ad. 527) mówi o nadaniu godności Nobilissimusa (milcząc zarazem o godności Augusta), która jak wiadomo (G. Röscher, ONOMA BASILEIAS. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit = Byzantina Vindobonensia, 10, Wien 1978, s. 37 i przyp. 30) w okresie tzw. dominatu przysługiwała wyłącznie Cezarowi. Z naszego stanowiska nie ma właściwie różnicy, czy Justynian uzyskał 1 kwietnia tytuł Augusta, czy Cezara, gdyż i ten ostatni tytuł przysługiwał podówczas tylko oficjalnemu następcy tronu, współcesarzowi (G. Röscher, o. c., s. 36). Ważne jest, że podana przez Wiktora z Tunny data jest błędna, czego dowodzi również fakt, że Justynian nie liczył lat swego panowania od 525 r., lecz od roku 527, zob. wyżej przyp. 68. Co do wyrażenia *anno πέντε* zob. E. W. Brooks, Historia ecclesiastica, II, s. 11 przyp. 1; Ahrens-Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte, s. 294 (sic), powinno być s. 394.

Augustus i Iustinianus anticaesar. W tej sytuacji występujące trzykrotnie w syryjskiej kronice Pseudo-Zachariasza Retora określenie ἀντίκαισαρ jest terminem technicznym i oznacza współcesarza, czy wicecesarza, a więc władcę najzupełniej legalnego, wyposażonego we wszystkie kompetencje cesarskie, w tym i legislacyjne. Źródło odróżnia zarazem precyzyjnie takiego władcę od cesarza panującego *sine collega* — autokratora⁷¹, jak i od tych monarchów, czy wodzów, którzy posiadając rozległą faktyczną władzę w obrębie Imperium nie uzyskali jednocześnie formalnych uprawnień przysługujących cesarzowi rzymskiemu; tych anonim bezceremonialnie, ale w zgodzie z obowiązującą⁷² w Bizancjum terminologią, nazywa uzurpatorami (*tyranni*)⁷³.

Nasuwa się jednak wątpliwość, czy Syryjczyk wiedząc skądinąd o przejściowo chociażby legalnym charakterze władzy Odoakra i Teodoryka w Italii, nie przeniósł na nich (nie znając innego odpowiedniego terminu na oznaczenie monarchy konstytucyjnego) określenia ἀντίκαισαρ (w sensie współcesarz) mechanicznie, a zatem nie miarodajnie. Zastrzeżenie to wypadnie uchylić, jeśli zauważymy, że wyrażenie *Odoacer anticaesar* występuje w tej części jego kroniki (VI 6), która opiera się wyłącznie na *Historii Kościoła Zachariasza Retora*⁷⁴, a druga wzmianka: *Alimericus anticaesar*, została zaczerpnięta, jak dowodziłem wyżej, z listu Philoxenesa. Wiadomo, że Syryjczyk inkorporując do swego dzieła *Historię Kościoła Zachariasza Retora* dokonał jej skrócenia⁷⁵, podobnie i list Philoxenesa nie został do niego włączony *in extenso* (choć nieraz tak czynił⁷⁶) lecz streszczony, nie ma jednak żadnych podstaw do tego, aby zarzucać mu merytoryczną (tu terminologiczną) ingerencję w dane jego źródeł. Wręcz przeciwnie wydaje się, że w swej narracji szedł on sumiennie za swymi informatorami, nie próbując nawet uzgadniać ze sobą przekazywanych przez nich wiadomości. Oto przykłady. W VI 6 (a więc w części przypisywanej Zachariaszowi Retorowi, jest mowa o *tyranie Teodoryku* (niewątpliwie Teodoryk Amal⁷⁷), który niewolił Trację i inne krainy (Imperium), a następnie wyprawił się na Zachód do Italii, gdzie uzyskał przewagę nad anticaesarem Odoakrem powodując jego ucieczkę z Rzymu. W VII 13 (list Philoxenesa) ten sam Teodoryk pojawia się już pod imieniem Alimericus i już nie jako „tyran” lecz jako ἀντίκαισαρ. Wreszcie w IX 18 (informacje Domicusa) Teodoryk znowu występuje pod przydomkiem Alimericus, ale tym razem nie jako ἀντίκαισαρ, lecz jako tyran. Porównanie tych miejsc w tekście, w których pojawia się Teodoryk dowodzi ponad wszelką wątpliwość, że anonim nie uzgadniał nomenklatury, jaką operowały jego źródła, co wobec faktu, iż kronika powstawała etapami⁷⁸, specjalnie nie dziwi. Najpewniej uniemożliwiło to Syryjczykowi zatarcie odrębności spożytkowanych materiałów, ale dla nowożytnego historyka jest moment bezdyskusyjnie korzystny, pozwala bowiem na identyfikację tych źródeł i precyzyjne zbadanie wypowiedzianych przez nie poglądów⁷⁹.

⁷¹ Wymownego przykładu dostarcza cytowany IX 1.

⁷² Odpowiednich przykładów (w tym również w odniesieniu do Teod. Wlk. i Odoakra) dostarczają m. in. Theophanes, o. c., I, s. 185, a. 5966; Malco di Filadelfia frammenti. Testo critico, introduzione, traduzione e commentario a cura di L. R. Cresci (Byzantina et Neo-hellenica Neapolitana collana di studi e testi, 9), Napoli 1982, frg. 11, s. 88; Procopii Caes. de bello Persico, w: idem, Opera omnia, vol. I, I 8, 3 s. 37; I 26, 5–6, s. 142 n.; idem, de bello Gothico, vol. II, Lipsiae 1963, I 1, 11, s. 5; II 6, 16, s. 176. Co się tyczy Odoakra to źródła pod tym kątem zestawili skrupulatnie A. Solari, La crisi dell'Impero Romano, IV. La tutela barbarica, parte 2ª. Formazioni nazionali, Milano etc. 1937, s. 208 nn.

⁷³ III 12, 7 -gocki tyran Aiulphos (Aioulfus); VII 1, 5; 18, 8; VIII prolog i VIII 13, 18 — Witalian; VIII prolog — bezimienni tyrani żydowscy; VII 2, 19 i VI 6, 5 — Marcjan i Basiliscus; et passim (ed. Ahrens-Krüger).

⁷⁴ Zob. literaturę cytowaną w przyp. 32.

⁷⁵ E. W. Brooks, Introduction, s. 4: „The author did not, however, incorporate Zachariah in full, but epitomated him, as is clear from the fact that Evagrius quotes as from Zachariah a statement which is not found in our text” (tam też odpowiednie przykłady).

⁷⁶ IX 11 (1 list Sewera do Juliana); IX 12 (2 list Juliana do Sewera); IX 13 (odpowiedź Sewera na ten list Juliana); IX 16 (list Sewera do ces. Justyniana) etc.

⁷⁷ Brooks-Hamilton, The Syriac Chronicle, s. 341 są zdania, że pomyłono tu Teodoryka Wlk. z Teodorykiem Strabo, co jest całkowitym nieporozumieniem, Strabo bowiem nie mógł wyprawić się przeciw Odoakrowi, gdyż od 481 r. już nie żył — W. Ensslin, o. c., s. 53.

⁷⁸ E. W. Brooks, Historia ecclesiastica, I, s. II: *Opus — — variis temporibus scriptum est.*

⁷⁹ Jeśli poczynione przeze mnie obserwacje są trafne, to wówczas możemy skonstatować znaczną powszechność używania wyrażenia ἀντίκαισαρ na greckim Wschodzie (Zachariasz Retor, Philoxenes i autor kompilacji).

Rezultaty przeprowadzonej analizy dają się ująć w następujące punkty:

1° Dwukrotnie występujący (VII 12; IX 18) na kartach anonimowej syryjskiej kompilacji z 568/569 Alimericus to Teodoryk ostrogocki.

2° Imię Alimericus jest nieznacznie zniekształconą formą przydomka Teodoryka brzmiącego Valamericus, Βαλάμηρος.

3° Użyte w VII 12 w stosunku do Teodoryka określenie ἀντικαίσαρ jest tutaj terminem technicznym i znaczy tyle co współcesarz, wicesarż.

4° Wyrażona w VII 12 opinia o władzy Teodoryka odzwierciedla stanowisko kół oficjalnych Bizancjum doby Anastazjusza I z czasów synodu w Tyrze (514/515).

5° W przedstawionej w IX 18 charakterystyce formalnoprawnej pozycji Teodoryka w Italii znalazł odbicie pogląd emigracji italskiej w Konstantynopolu z czasów jego panowania.

Alimericus Anticaesar (Theoderich der Grosse) in der Kirchengeschichte von Pseudo-Zacharias Rhetor

Paolo Lamma richtete 1950 erneut die Aufmerksamkeit der Theoderich-Forschung auf eine anonyme syrische Kompilation, die unter der Bezeichnung sog. Kirchengeschichte von Zacharias Rhetor bekannt ist. Der italienische Forscher schrieb die Autorenschaft des lib. VII., cap. 12 Zacharias Rhetor zu und interpretierte die dort erhaltene Überlieferung als einen weiteren Beweis für die Richtigkeit der Annahme, daß im ostgotischen Italien eine Politik der Synthese geführt worden war; die dort vorkommende Bezeichnung Theoderichs als ἀντικαίσαρ verstand er wörtlich als „Antikaiser“ (un imperatore ribelle) (s. bes. Convivium 1, 1951, s. 305). Der Begriff ἀντικαίσαρ wurde noch im 19. Jh. von zwei deutschen Übersetzern, K. Ahrens und G. Krüger, als „Mitkaiser“ verstanden. P. Lamma berücksichtigte jedoch nicht die Meinung der deutschen Forscher und übersah auch den heterogenen Charakter der Chronik. Er übersah außerdem, daß die Angaben über Theoderich hier nicht nur einmal sondern dreimal vorkommen (lib. VI, cap. 6; lib. VII, cap. 12; lib. IX, cap. 18). Deswegen erschien eine gründliche Textuntersuchung unentbehrlich. Der heterogene Charakter des Werkes erforderte es, zum einen die Quellen der Informationen herauszufinden und zum anderen die Auffassung von P. Lamma zur Frage der Bedeutung des Begriffs ἀντικαίσαρ zu korrigieren. Der Verfasser des vorliegenden Aufsatzes ist der Meinung, daß K. Ahrens und G. Krüger recht hatten und kommt zu folgenden Ergebnissen:

1a) Nur eine einzige Erwähnung über Theoderich in lib. VI, cap. 6 kann Zacharias Rhetor zugeschrieben werden (er verfaßte seine Chronik unter der Herrschaft von Anastasios I.);

1b) der Absatz über Theoderich in lib. VII, cap. 12 stammt aus einem nicht näher gekannten Brief des Monophysiten Philoxenes (Akšēnāyá). In diesem Brief, den er in den Jahren der Verbannung 519 — 523 geschrieben hat, wird die offizielle Meinung von Byzanz über die Herrschaft eines gotischen Königs in Italien zur Zeit der Synode in Tyros (514 — 515) deutlich zum Ausdruck gebracht;

1c) dem Italiener Domnicus ist es zu verdanken, daß der Absatz über Theoderich in lib. IX, cap. 18 der Kompilation berücksichtigt wurde. Der Absatz spiegelt die Einstellung oppositioneller Kreise gegenüber der gotischen Macht in Italien wider;

2) in der o. g. Chronik erscheint dreimal die Bezeichnung ἀντικαίσαρ als ein terminus technicus und bedeutet soviel wie 'Mitkaiser', 'Vizekaiser'. Zu dieser Interpretation mag vor allem die Kontextanalyse des lib. IX, cap. 1 und die Analogie mit den Begriffen ἀντιβασιλεύς und ἀντισικταίωρ veranlassen.

Als der Verfasser im März 1988 den vorliegenden Aufsatz schrieb, war ihm der Artikel von E. Chrysos über den „Antikaiser“ nicht zugänglich (s. addendum).

Addendum

W marcu 1988 r. niniejsza rozprawa została przyjęta do druku przez Redakcję Studiów Źródłoznawczych. Nie mogłem jeszcze uwzględnić wtedy artykułu Evangelosa Chrysosa, Ἀντίκαισαρ, w: Byzantium. Tribute to Andreas N. Stratos. Ed. Nia N. Stratou, vol. 1. History, Art and Archeology, Athens 1986, s. 73–83 (ze streszczeniem w języku niemieckim). W kluczowej kwestii rozumienia terminu *anticaesar* Autor doszedł do wniosku, że oznacza on panowanie zastępcy cesarza (*praeregnator*). Rezultat analizy Chrysosa jest więc podobny do mojego, choć nie identyczny. Wynika to przede wszystkim z faktu, że miejsce odnoszące się do Justyniana (IX 1, Brooks) uznał on z powodu błędności podanej daty za niejasne. Otóż raz jeszcze trzeba podkreślić, że przekazany przez syryjską kompilację opis uroczystości nie pozostawia cienia wątpliwości, że chodziło w niej o nadanie Justynianowi tytułu Augusta i podniesienie go do godności współrządcy *pars Orientis*. Pojawienie się w tym kontekście słowa *anticaesar* stanowi jedyną pewną podstawę do interpretowania go jako określenia osoby wyposażonej w pełnię władzy cesarskiej (wicecesarza), którą odróżnia się zarazem od cesarza głównego — autokratora. Chrysos nie próbował też zanalizować pochodzenia wiadomości o Teodoryku u naszego kompilatora.